સત્સંગ બાલવાટિકા

સંપાદક : શાસ્ત્રી હરિકેશવદાસજી (ગાંધીનગર)

અમદાવાદના કેશવ પંડિત

- શાસ્ત્રી હરિપ્રિયદાસ (ગાંધીનગર)

(ગતાંકનું ચાલું -)

'આજે મીઠાની કોથળી સમુદ્રનો તાગ લેવા માટે આવી છે.'' અમદાવાદમાં વિરાજમાન સ્વામિનારાયણ ભગવાન પાસે કેશવ પંડિત વિવાદ કરવા માટે આવ્યા છે. સભામાં કેશવ પંડિતને જેમ તેમ બોલતા જોઈ ઉભા થઈ ગયેલા જેસંગભાઈને મહારાજે બેસારી દીધા એ જોઈને કેશવ પંડિતને એમ થયું હવે હું જીતી લઈશ. કારણ કે મને આ લોકોની બીક હતી કે આ કોઈ ઉભા થઈ જાય તો એ બહુ જણ છે અમે બે જણ છીએ. પણ સ્વામિનારાયણ ભોળા છે. એક જણ બહાદૂર ઉભો થઈ ગયો તેને પણ બેસારી દીધો. હવે આપણો વારો છે અને કેશવ પંડિત પ્રભુને ફાવે એવી વાણી બોલવા માંડ્યો. પ્રભુને કહે છે કે તમે શું ભણ્યા છો ? શ્રીજી મહારાજ કહે છે અમે કાંઈ જ ભણ્યા નથી. તમને આ લોકો બધાય કહે છે, સાક્ષાત્ ભગવાન છો ? મહારાજ કહે, આ બધાને તમે જ પૂછો. અમારી સામે ઝઘડવાની શી જરૂર, જે કહેતા હોય એને જ પૂછો.

આ સભામાં બાઈઓ ભાઈઓ બધાજ તમે કહો છો એમ શા માટે કરે છે ? શ્રીજી મહારાજ કહે છે, તમે ઉભા થઈને ના પાડી દો, ભાઈ ! કોઈ સ્વામિનારાયણ ભગવાનની વાત માનશો નહીં. મને એ તો બતાવો કે આ બધા તમને આટલા બધા આધીન કેમ થઈ ગયા છે ? શ્રીજી મહારાજ કહે છે, અમનેય ખબર નથી આ કેમ આધીન થયા છે ? અમે કોઈનેય કહ્યું નથી અમને આધીન થઈ જાઓ. પણ એ બધા આધીન થયા છે.

આટલું બોલતામાં તો કેશવ પંડિતને એમ થયું, મારો વટ પાડી દઉં. સ્વામિનારાયણ ભણ્યા નથીને એટલે આપણો વટ હવે પડી જશે. હું ચારવેદ ભણ્યો છું, અને સ્વામિનારાયણને કાંઈ આવડતું નથી. એટલે માંડ્યો સંસ્કૃત બોલવા. સંસ્કૃતમાં પ્રવચન આપવા માંડ્યો, સંસ્કૃતમાં પ્રશ્નો પૂછવા માંડ્યો. એટલે શ્રીજી મહારાજ કહે છે, પંડતિજી આ તમે શું બોલો છો અમે તો કાંઈ સમજતા નથી. અમે તો સંસ્કૃત જાણતા નથી, કશું ભણ્યા નથી અને તમે આટલું બધું બોલવા માંડ્યા છો. તમે સંસ્કૃત નથી જાણતા ? બીલકુલ નથી જાણતા. તો આ તમારા ચેલાઓ તો સંસ્કૃત બોલતા હતા. હું આવ્યો ત્યારે વેદસ્તુતિ બોલતા હતા એ મેં સાંભળ્યું છે. જો તમે સંસ્કૃત ન જાણતા હો તો તમારા આ શિષ્યો વેદો ક્યાંથી બોલે ! શ્રીજી મહારાજ કહે છે, એ ક્યાંકથી શીખી લાવ્યા હશે. ક્યાંથી શીખે ? તમે ખોટી વાત ન કરો. મહારાજ કહે સાચી વાત કહી દઈએ. પેલો છોકરો બેઠો છે ને સભામાં, એ એમનો ગુરુ છે. એણે બધાને વેદ ભણાવ્યા છે. સ્વામિનારાયણ ભગવાને કોઈ લઘરવઘર કપડા વાળો મેલો ઘેલો પંદર-સોળ વર્ષનો કિશોર બેઠેલો એ સામે હાથ લાંબો કર્યો. કેશવ પંડિતને એમ થયું. આ છોકરામાં તો કાંઈ દમ નથી. કાંઈ કપડાં ઉપર ઠેકાણું નથી. કોણ જાણે કઈ જ્ઞાતિનો હશે ! એ કાંઈ વિશ્વાસ નથી ને સ્વામિનારાયણ કહે છે - છોકરાએ બધાને વેદ શિખવાડ્યા છે.

પ્રભુના કહેવાથી બાળક સભામાં નજીક આવ્યો. કેશવપંડિતને ભગવાન કહે છે, હવે પૂછો, એને જે જે પૂછવું હોય. પંડિતે પૂછ્યું, તું વેદ જાણે છે ? હા, ખરો નીકળ્યો. આ છોકરો એકદમ હાકોટા સાથે બોલ્યો - હું વેદ જાણું છું. પંડિતને થયું કે આ વેદ શું જાણે !! કપડાંનું ઠેકાણું નથી, ધૂળવાળુ શરીર છે. અને એ વેદ જાણે !! જો જાણે છે તો બોલ, અને બાળક માંડ્યો બોલવા. ઋગવેદની કારીકાઓ, સામવેદના મંત્રો, અથર્વવેદના મંત્રો બોલવા જ માંડ્યો. થોડીવાર પછી પંડિતજી એકદમ ડઘાઈ ગયા. પ્રભુને કહે છે આ તમે બહુ જ ખોટું કર્યું છે. અધર્મ કર્યો છે. શું થયું પણ ? આવા મેલાં ઘેલાં ઠેકાણાવગરના માણસને કાંઈ વેદ શીખવાડાય ! મહારાજ કહે છે, પંડિત તમે આવા કેવા છો ? અમે તો સંસ્કૃત જાણતા જ નથી અમે ક્યાં શીખવાડીએ. તમારા જેવા કોઈક પંડિતે એને રૂપિયા લઈને શીખવાડેલા હશે. અમે તો સંસ્કૃત જાણતા નથી, અમે ક્યાંથી ભણાવીએ.

થોડીવાર થઈ એટલે પંડિતને એમ થયું, લાવને આ છોકરાની પરીક્ષા લઉં અને પૂછ્યું, તુ જે ઋચાઓ બોલ્યો, વેદમંત્રો બોલ્યો એનો અર્થ સમજાવ અને તર્ત જ આ ભાટ પુત્ર આ અજ્ઞાની બાળક અર્થો બોલવા લાગ્યો.

એક પછી એક અર્થો અને વિવરણ સાંભળ્યું અને પંડિતજીનો ઉંડે ઉંડેથી દરવાજો ઉઘડવા માંડ્યો. વેદના આ અર્થોને સમજવા માટે, વેદના આ શબ્દોને જાણવા માટે જીંદગી ઓછી પડે એ આ અજ્ઞાની અને સાવ લઘરવઘર દેખાતો બાળક મારાથી પણ અધિક રીતે એની રજૂઆત કરે. આમાં કાંઈક કારણ છે. આ બાળક નથી બોલતો પણ સ્વામિનારાયણ ભગવાન મને કહી રહ્યા છે કે પંડિતજી ! શ્લોકો ગોખવા કે પુસ્તકોની લીટીઓ મગજમાં ભરવી એ કોઈ મોટી વાત નથી. એ તો આ બાળકના મસ્તકમાં પણ ગોઠવી શકાય છે. પણ હૃદયમાં ભક્તિનો ઉમેરો થાય, પોતાનું મસ્તક પરમાત્માના ચરણમાં નમે એ બહુ મોટી વાત છે. સ્વીકારવા જેવું એ છે, સમજવા જેવું એ છે. બાકી માહિતી એકઠી કરવાથી કાંઈ મોક્ષ મળતો નથી.

પંડિતજીને મનમાં અજવાળું થયું. ભગવાનમાં દ્રઢ વિશ્વાસ થયો. થોડો થોડો નિશ્ચય ઉગવા માંડ્યો. આ બધા બેઠા છે એ સમજીને બેઠા છે. હું એકલો અણસમજુ કે અહીં ઝઘડો કરવા આવ્યો. મારા મનમાં તો એમ હતું, સ્વામિનારાયણ સાથે ઝઘડો કરીને માફી મંગાવું અને આવતીકાલે અમદાવાદમાંથી રવાના કરી દઉં, એમના દેશમાંથી જ્યાંથી આવ્યા હોય ત્યાં ચાલ્યા જાય. પણ કેશવપંડિત ધીમેથી એકદમ હાથ જોડી જ્યાં મસ્તક નમાવે છે ત્યાં એમનો પેલો લાલ આંખો વાળો ભાઈબંધ બેઠેલો તે એકદમ બોલી ઉઠ્યો. અરેરે... આ શું ! આ શું કરો છો ? આપણે તો સ્વામિનારાયણને પગે લગાડવાની વાત છે. તમે શા માટે પગે લાગો છો ? હું હજું બેઠો છું. એટલે પંડિત કહે છે, મૂર્ખ તું જતો રહે. એટલે ગાળો દેનારો ઉદ્ધત આ પંડિતને ગાળો દેવા માંડ્યો. કહેવત છે કે કોઈપણ દુર્જનને નિભાવો તો એ તમને પણ ક્યારેક હેરાન કરે. સર્પને દુધ પાઓ તો એ દૂધ પાનારને બચકું ભરે. મિત્ર તરીકે સાથે આવેલો એ દુર્જન પંડિતને જ ગાળો દેતો દેતો ચાલ્યો ગયો અને પંડિતજી ઉભા થઈ સ્વામિનારાયણ ભગવાનના ચરણમાં નમ્યા, દંડવત કર્યા.

આ કેશવપંડિતનું જ્ઞાન હવે દિશા બદલે છે. હવે એમાં ભક્તિ ઉમેરાય છે. પછી જુઓ જ્ઞાનનો સ્વાદ !! જ્ઞાનમાં જો ભક્તિને ઉમેરી દો ને તો અદ્‌ભુત સ્વાદિષ્ટ બની જાય છે. એટલે ભક્તિનો આનંદ આવે છે. જીંદગી સુખમય બને છે. પ્રભુને કહે છે, હે બ્રહ્મન્યદેવ નિગમ અને આગમના કારણ તો તમે પોતે છો. વેદપ્રવર્તાવનારા હે પરમાત્મા તમે સ્વયં છો. હે વિશ્વપતિ ! ધર્મે સહિત ભક્તિની રક્ષા કરવા માટે આ કળિકાળમાં તમે પ્રગટ્યા છો. હે નારાયણ મુનિ હે વિશ્વંભર ! હે ભગવાન ! મારો અપરાધ માફ કરજો. હું અહી આવીને જેમ તેમ બોલ્યો, મને ક્ષમા કરો, ક્ષમા કરો.

શ્રીજીમહારાજે અભયદાન આપ્યું. અગિયાર નિયમ ધારણ કરાવ્યા. કેશવ પંડિતને કંઠી બાંધી. પંડિતજી તો આગળ વધ્યા. મહારાજ ! આટલું પુરતું નથી, મારે અત્યારે સાધુ થઈ જવું છે. આ જે સંતો બેઠા છે એમની સાથે મારે બેસી જવું છે. ત્યાં તો કેશવ પંડિતની માતા સભામાંથી ઉભી થઈને કહે છે, હે મહારાજ ! એમને સાધુ ન કરશો. કારણ એ મારો એકનો એક દીકરો છે મારે એને પરણાવવાનો છે. આ માજી સાચું બોલી દે છે. સ્વામિનારાયણ ભગવાન કહે છે. પંડિતજી તમારે સાધુ થવાની કોઈ જરૂર નથી. સીધા થવાની જરૂર છે. આવી રીતે વાંકા ન થતા. હું જાણું છું, હું ભણ્યો છું, સમજું છું એટલે બીજાને ઝુકાવું, બીજાને નમાવુ એ વાંકા કહેવાય. તમારા જ્ઞાનનો તમારી વિદ્યાનો સદ્‌પયોગ કરો. જેની પાસે જ્ઞાન ન હોય, જેની પાસે વિદ્યા ન હોય એને જ્ઞાન અને વિદ્યાનું દાન કરો. પંડિતજી તમારૂં કલ્યાણ થશે. ઘેર જાઓ તમારી માતાની સેવા કરો, અને અમારૂં ભજન કરજો.

મહારાજ ! ભલે મને સાધુ ન કરો હું તમારૂં ભજન કરીશ, મારી માની સેવા કરીશ. પણ મારી એક બીજી વિનંતી છે. જ્યારે જ્યારે તમે અમદાવાદ પધારો ત્યારે ત્યારે મારે ઘેર થાળ જમવા આવજો. તથાસ્તુ । શ્રીજી મહારાજે એ આમંત્રણ સ્વીકાર્યું.

વ્હાલા ભક્તો ! કેશવપંડિતના આખ્યાનમાંથી ઘણું ઘણું જાણવા સમજવા મળે છે. જરા ઉંડાણથી વિચારજો. ભગવાનની ભક્તિ વિનાનું જ્ઞાન અને વિદ્વતાનું કોઈ મહત્વ નથી. માટે શિક્ષાપત્રીમાં પ્રભુએ કહ્યું કે - ''ભગવાનની ભક્તિને ઉપાસના ન હોય તો મોટો વિદ્વાન પણ અધોગતિને પામે છે.'' માટે ભગવાનનો દ્રઢ આશ્રય રાખીને ભક્તિ કરી લેવી. એમાં જ માનવ જીવનની સાર્થકતા છે.

●

અપેક્ષાઓની આગથી ચેતવું

- નારાયણ બી. જાની (ગાંધીનગર)

પંચમહાભૂતમાં એક નામ આવે છે ''તેજ'' એટલે કે અગ્નિ, પ્રકાશ. આ અગ્નિ બહુ જરૂરી છે, ઉપયોગી છે પણ તેની મર્યાદામાં એટલે કે દિપક સ્વરૂપે કે સગડીમાં કે ચૂલામાં સિમિત હોય તો, પણ જો તે જ અગ્નિ જ્યારે

આગના સ્વરૂપમાં પરિવર્તિત થઈ જાય તો તે ઘણો વિનાશકારી બને છે. આગ બે પ્રકારની છે. એક બાહ્ય આગ જેવી કે કોઈ વિસ્ફોટ કે દુર્ઘટના સમયે લાગતી આગ કે જંગલમાં લાગે છે તેવી આગ. બીજી આગ છે આંતરિક આગ, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, અહંકાર વગેરે રૂપ આગ કે જે હૃદયમાં લાગે ત્યારે મનને એકદમ વિકૃત બનાવી દે છે.

બહાર લાગેલી બાહ્ય આગને તો ફાયર બ્રિગેડની મદદથી તરત જ ઓલવી શકાય છે. પણ હૃદયની આગ વડે વિકૃત બનેલી મનની ભૂમિને સુધારવા અથાગ પ્રયત્ન કરવો પડે છે, અશક્ય નથી. કેમ કે હવે તો રણની ક્ષારમયી ધરતી ઉપર પણ ખેતી કરવાના અખતરા સફળ થયા છે. તો મનની ક્ષારમયી ધરતી ઉપર સદ્‌વિચારની ખેતી કરવામાં નિષ્ફળતા તો ન જ મળે, પણ બગડેલા મનનું માર્જન બરાબર થવું જોઈએ. મનનું માર્જન કેવી રીતે થાય તે આ ટૂંકા દ્રષ્ટાંતથી સમજવું સરળ થશે.

એક પવિત્ર ગુરુના આશ્રમમાં રહીને કોઈ શિષ્ય ભગવાનનું ધ્યાન કરતા શીખ્યો. તેમાં તેને એવી સુંદર સિધ્ધિ સાંપડી કે હૃદયમાં પ્રભુનું દિવ્ય સ્વરૂપ તે પ્રત્યક્ષની જેમ જ દેખવા લાગ્યો. વખત જતાં આ શિષ્યને સંકલ્પ થયો કે મને જે આ દિવ્ય દર્શન થયા છે તેનો લાભ સર્વને આપું. વળી તેની સાથે સાથે પોતાની ખ્યાતિ પણ થાય. તેથી નર્મદાને કિનારે એક વિશાળ મંદિર બંધાવ્યું તે પોતે જેવા સ્વરૂપને દેખતો હતો તેવું જ સ્વરૂપ (મૂર્તિ) બનાવરાવીને મંદિરમાં પધરાવ્યું. બસ ! પછી હૃદયમાં દેખાતું દિવ્ય સ્વરૂપ અદૃશ્ય થઈ ગયું. તેમણે ગુરુ પાસે જઈને વાત કરી કે ગુરુદેવ ! મને આવું શાથી થયું ? મેં કોઈનું ખરાબ કર્યું નથી. થોડીવાર વિચાર કરીને ગુરૂએ કહ્યું કે જો તારા હૃદયમાં કોઈ એક પ્રકારનો અગ્નિ પેઠો છે. તે હજુ કીર્તિના લેબાસમાં જ છે એટલે વધારે નુકશાન કરી શક્યો નથી. પણ જો તું નહીં ચેતે તો મોટો ભડકો થશે ને તારી સાધનાની સિધ્ધિ હતી ન હતી કરી દેશે. હવે તારે તારા મનનું માર્જન કરવું પડશે. તારા બંધાવેલા મંદિરમાં દરરોજ બે વખત વાળજે તે મંદિરની ધૂળમાં આળોટજે ને જેટલા માણસો દર્શનાર્થે આવે એ બધાંને વંદન કરતો રહેજે. આ પ્રમાણે એક વર્ષ વીતે પછી મારી પાસે આવજે. હું તને ફરીથી માર્ગ બતાવીશ.

ગુરૂના કહેવા પ્રમાણે એક વર્ષ સુધી નિયમો રાખ્યાં, ત્યાબાદ તે પહેલાની જેમ ધ્યાનની સિધ્ધિને પામીને સુખી થયો. એ રીતે મનનું માર્જન કરવાથી હૃદયની આગમાં બળેલું મન યથાવત બને છે. આ લેખમાં ''હૃદયની આગ'' એટલે શું ? એનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ કર્યો નથી પણ વાંચીને સૌ કોઈ સમજી શકશે કે પોતાના હૃદયમાં કેવા પ્રકારની ''આગ'' સળગે છે. તે આગને ઓલવવાના પ્રયત્નો ભગવાનના ભક્ત, સત્‌પુરુષોની અનુજ્ઞામાં રહીને કરશો તો જરૂર સફળ થશો. લાગેલી આગથી થયેલ નુકશાનને દૂર કરી ખૂબજ લાભ પામી શકશો ને પોતાની દિવ્ય સંપત્તિને સુરક્ષિત રાખી શકશો.

ક્યારેક એવો અનુભવ થયો હશે કે માળા ફેરવતી વખતે આરતી વખતે, દર્શન કરતાં, પ્રસાદ વહેંચતા સમૈયા વખતે, મૂર્તિ પ્રતિષ્ઠા પ્રસંગે, પધરામણી કે પારાયણ વખતે કે આવા બીજા અનેક પવિત્ર પ્રસંગોમાં પણ એકાએક હૃદયમાં આવી આગ સળગી ઉઠે છે ને આત્માએ એકઠી કરેલી દિવ્ય સંપત્તિને ભસ્મસાત્‌ કરી મૂકે છે. જ્યારે હૃદયમાં આગ સળગી ઉઠે ત્યારે મનની ભૂમિ ઉપર ઉગેલા સદ્‌વિચારના વૃક્ષો ફળ આવ્યા પહેલાં જ કરમાઈ જાય છે. અને એ આગમાં મન ધગીને એવું તો બની જાય છે કે ફરીથી સદ્‌વિચારનું વાવેતર જલ્દીથી થઈ શકતું નથી. પરિણામે સદ્‌વિચારના વૃક્ષોમાંથી મળતાં મીઠાં ફળો આત્મા ચાખી શકતો નથી ને તેનું અધઃપતન થાય છે.

સ્વામિનારાયણ ભગવાને ગઢડા મધ્યના ૨૫ માં વચનામૃતમાં મનને અધઃપતન તરફ દોરી જતી મલિન વાસનાને ટાળવાના ઉપાય તરીકે સેવાને જ પ્રાધાન્ય આપ્યું છે - ''જેવું ઉકાખાચરને સેવા કરવાનું વ્યસન પડ્યું છે, તેવી રીતે ભગવાન તથા ભગવાનના સંત તેની સેવા કર્યાનું જેને વ્યસન પડે ને તે વિના એક ક્ષણ માત્ર પણ રહી શકે નહી તો એના અંતઃકરણની જે મલિન વાસના તે સર્વે નાશ પામી જાય છે.''

ઉપર બતાવેલા ઉપાય દ્વારા આપણે આપણાં મનનું માર્જન કરી સદ્‌વિચારરૂપી વૃક્ષોનું વાવેતર કરી ભક્તિ, ભજનરૂપ તથા સત્સંગરૂપ પાણીનું સિંચન કરી સુખ, શાંતિ અને મોક્ષના મીઠા ફળોની પ્રાપ્તિ કરીશું તો આ મનુષ્ય જન્મની સાર્થકતા થઈ ગણાશે.

એ વાત તો ખરી જ છે કે - ''જેનું મન સુધર્યું તેનો મોક્ષ સુધર્યો. ''શાસ્ત્રો કહે છે કે -

''મન એવ મનુષ્યાણાં કારણં બન્ધ મોક્ષયોઃ''